

ELEMENTE TRACO-GETICE ÎN INSCRIȚIILE GRECEȘTI DIN ROMA

(partea a II-a)

DE

I. I. RUSSU

Nota arheologic-epigrafică cu titlul de mai sus (partea I), apărută în SCIVA, 27, 1976, 1, p. 35—44, cuprindea asemenea materiale documentare numai din volumul I („fasciculus primus, nr. 1—263”, inscripții de caracter public, politic, religios etc.) al excelentului *corpus* de inscripții grecești din Roma, publicat de profesorul L. Moretti. Din acest „volum” erau scoase în relief și studiate ceva mai atent numai cinci monumente respectiv menționi despre traci (geți) în strălucita capitală a împărăției romane; erau de fapt documente arheologic-epigrafice cu informații despre traci, recunoscute ca atare de cercetători mai demult sau recent, cu excepția unui altorelief (grup statuar, I.G.U.R., I, nr. 205) care în 1976 apărea ca o mică „noutate” romană pentru disciplina istoric-arheologică și filologic-lingvistică a „tracologiei”.

În același sens tracologic, nota prezentă relevă în continuare ce se mai poate afla tracic în vol. II („fascicula II, partea I-II”) al aceluiași *corpus* epigrafic greco-roman¹, în care însă „recolta” apare mai modestă: a putut fi identificată abia cite o piesă „tracică” în fiecare parte, adică două interesante și valoroase reliefuri ale „cavalerului” ce merită să fie relevate totuși și discutate din nou aici, în același context, tocmai pentru faptul că nu li s-a recunoscut caracterul etnic și religios-cultural autentic cu semnificația lor social-istorică, fiind considerate de ultimul editor (și se pare de toți înaintașii) ca „nedecis”, „nedeterminat”.

1. — *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, nr. 458 „tabula praedita aetomate in quo inest patera umbilicata, et anaglypho in quo inest eques (id est mortuus) properans ad aram et arborem serpente circumvolutam. Nullaloci nota, cum tabula, edidit R. Fabretti, *Inscriptionum antiquarum—explicatio* (Roma, 1702), p. 161, nr. 29, unde sumpserunt Montfaucon, *Antiquité explorée...*, V, I, p. 72); Franz, CIG, 6388; Kaibel, IG, XIV, 1523. Perisse videtur. [fig. 1 a-b].

Similem anaglyphum Veneriani habes infra nr. 848” [la noi, nr. 2], la care adaugă un comentariu cu supoziții și nedumeriri necesar a fi reproduse integral: „addubitavi an titulus genuinus esset collato titulo Smyrnaeo CIG 3325 a C. Patino, *Comment. in tres inscript.*, Patavii 1685, inter p. 132 et 133, primum edito: Fabretti hunc librum scite cognovit et indidem, ut suspicatus sum, titulum nostrum fingere potuit. At patera umbilicata non est in titulo Smyrnaeo, redit saepissime contra in epitaphiis

¹ *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, curavit L. Moretti, fasciculus secundus, pars prior (264—728), Roma, 1972; pars altera (729—1141), Roma, 1973; în total 512 pagini, în 8°.

Asiae Minoris, praesertim civium Laodicenorum (cf. nr. 326. 363) : melius ideo titulum genuinum credere et de origine asiana Glyconis et Euhemeri coniecturam proferre". Ingenioase asemenea considerații critice penetrante, dovezi ale unei acribii remarcabile; dar mai întâi observarea relie-

Γλύκων Εὐημέρω
τῷ τέκνῳ μνείας ἔνε-
κά ζήσαντι ἐνιαυτὸν α'
μ (ἦνας) ι'

Fig. 1. Roma. Relief cu cavalerul trac, de caracter funerar, dedicat de Glykon pruncului său decedat Euhemeros; a) desen după I.G.U.R., nr. 458; b) transcrierea și lectura textului.

fului cu „cavalerul” Euhemerus, chiar în schițarea schematică realizată la începutul veacului al XVIII-lea de virtuozul anticar și arheolog R. Fabretti : în centrul scenei călărețul în ținută rigidă, mantia plutind în vînt, înainteză la pas spre dreapta ținînd în mîna stîngă dirlogii, în față are un altar, pe care în chip de con spiralic se ridică flacăra sacră, la margine copacul cu șarpele încolăcindu-se și capul întors cu privirea spre erou; [adică tocmăi patru din elementele centrale, caracteristice ale scenei tracic: erou călare, altar, copac, șarpe; deasupra, în plus, *aetoma* în care *patera umbilicata*. Compararea cu relieful „din Smyrna” (care încă are inscripție, dar sus, înapoia călărețului, fig. 2; CIG, 3 325; Patino, *Comment.* citate) e posibilă, necesară și concludentă; dar înainte de a le releva noi, chiar L.M. a observat marile discrepanțe dintre cele două piese: a) cel din Roma (fig. 1 și b) cel din Smyrna (fig. 2). Evident, asemănări și elemente comune, chiar identice, sînt firești, necesare la asemenea scene și icoane cu largă răspîndire în sute de exemplare și cîteva duzini de tipuri; dar în ultimă instanță, este un motiv plastic și cultural-religios caracteristic și eminemente tracic, „călărețul” la vînătoare sau într-un cadru de ritual mistic, simbolic.

2. — I.G.U.R., nr. 848 „tabula ex marmore reperta muro adfixa in columbario secundo (saec. II ineunte) in via Taranto, extra portam S. Johannis. In anglypho puer equo insidens, chlamyde indutus, sinistra habenas, destra hastas duas gerens properat ad arborem foliis carentem quam serpens circumvolvit (significatio anaglyphi aperta; cfr. nr. 458 [supra, nr. 1]. 470 [care e simplu călăraș, nu „cavaler trac”]). Edidit M. Pallottino, BC, 62 (1934), p. 57 sqq. [fig. 3 a-b].

Theòs hēros mortuus Romae dicitur etiam in nr 697...''.

Semnificația cultural-religioasă și social-etnică a reliefului, prin elementele esențiale din figurație, nu poate fi echivocă și nici „deschisă”, adică încă nedecisă, căci călărețul, copacul și reptila încolăcită pe el aparțin evident ciclului simbolistic și religios al cavalerului trac. Piesa romană cu inscripție greacă este o compoziție originală și cu deosebire interesantă, de importanță excepțională: unui prunc prea iubit părinților și decedat spre marea lor durere i se pune, după un vis (rău, de coșmar, sau poate

Fig. 2. Smyrna. Relief al cavalerului trac, prezentind câteva analogii cu piesa precedentă.

frumos, evocator de bune amintiri), monumentul de „erou-cavaler” personificind pe însuși copilul decedat mult înainte de vreme și care este simbolizat ca un fel de „înger” în elementele lor ancestrale de cult, „cavalerul trac” adus din Tracia, cultivat și păstrat în câteva generații ale familiei de către Eurotas (cu nume grecesc) și Veneria (nume roman), din care este format prin derivare numele pruncului lor adorat Venerianus.

Bilanțul „traco-getic” al examinării critice sub acest raport a superbului *corpus* epigrafic greco-roman al lui L. Moretti este foarte modest, abia șapte piese care au conținut tracic orific o mențiune directă despre traci în capitala împărăției romane, față de care textele epigrafice latine puse de ei în Roma sînt de ordinul sutelor (cf. SCIVA, 27, 1976, 1, p. 35, nota 2), fiind în continuă sporire. Explicația pentru atare disproporție stă mai întii în faptul că (deși mulți dintre cei veniți din provincia Thrake scriau grecește și s-au integrat în lumea elenistică) marile mase ale traco-geților din Moesia și Dacia, ca și din sud-estul Peninsulei Balcanice, aparțineau cercului de limbă și cultură latină-romană, au sfîrșit prin a se romaniza nu numai la Roma, Italia și în imperiu, dar în cea mai mare parte chiar în patria lor vastă carpato-balcanică și danubiană.

S-au relevat dintru-nceput, după cuviință (SCIVA, 27, 1976, 1, p. 35), marile calități ale *corpus*-ului epigrafic grecesc al Romei antice de L. Moretti, ca un excelent instrument de lucru, un prețios auxiliar pentru cercetători prin însușirile lui excepționale sub toate aspectele: largă documentare, erudiția masivă, doctrina precisă, criteriile și judecățile unui maestru al epigrafiei greco-romane și al istoriei antice în ansamblu. Este adunat în această operă științifică un material documentar abundent, risipit prin colecții muzeale, pe la cetățeni și instituții, ori cunoscut numai din arhive și publicații (o imensă bibliografie) din Roma, Italia și alte țări, de unde au fost colectate informațiile, grupate sistematic, organizate critic, de o minte ageră, cu o putere de muncă împresionantă—total prezentat

unitar, omogen, în vestmintul unei limbi latine clare, precise, elegante, ce se citește cu deosebită ușurință și plăcere, precum proza romană antică de cea mai bună calitate stilistică. Materialul documentar din I.G.U.R. se referă nu numai la urbea Romei (la instituțiile și locuitorii ei, la topografia și întreaga urbanistică și populația celei mai mari metropole

Θεῶι ἥρωι
 Οὐενεριανῶ
 Εὐρώτακτος καὶ Οὐε-
 νερία τέκνω
 γλυκυτάτῳ
 κατ' ὄναρ

Fig. 3. Roma. Relief al cavalerului trac cu pruncul eroizat Venerianos; a) desen, b) transcrierea cu lectura textului epigrafic.

a lumii antice mediteraneene), ci la întreaga împărăție romană și chiar la teritorii din afară, de unde au venit, de peste tot, la Roma (în uriașul conglomerat social-etnic și cultural cosmopolit) elemente etnice și de cultură, practici și culte religioase, sclavi și negustori, reprezentanți ai statelor, cetăților și etniilor cu care conducerea politică-militară a imperiului ajungea în contact, produse materiale etc. În atare condiții și spre a deosebi toate elementele eterogene ce apar în epigrafele grecești sau bilingve greco-romane în uriașul amalgam social care a fost Roma antică, autorul *corpus*-ului I.G.U.R. a trebuit să desfășoare eforturi considerabile care nu i-au permis peste tot, pe parcursul celor 750 pagini, să controleze absolut toate amănunțele și referințele, din care unele indicații bibliografice prezintă mici deficiențe ce se cer a fi rectificate și ameliorate. Precizările înșirate mai jos nu au afectează cîtuși de puțin valoarea fundamentală a operei epigrafice morettiene. În succesiunea numerelor de ordine ale pieselor din I.G.U.R., câteva rectificări și unele *addenda* :

294 prezența unui *prae-nomen* la femei este mai frecventă în orientul romano-elenistic decît în lumea romană; din Dacia se pot cita două exemple la Tibiscum, IDR, III/1, nr. 141, 159 P. *Aelia Ingenua*; 315;

337 pentru numele greco-macedonean *Kor(r)agos* se poate menționa și studiul nostru *Macedonica*, in ED, VIII, 1938, p. 194–195 (vreo 20 ex.);

364 *Aphein* „nomen inter Aslanos valde usitatum” este însă specific dacă nu exclusiv la frigieni și blithyni în Asia Mică;

367, 423, 728 (cu litere latine), 762 formula *TAYTA* pe epitafuri, la sfârșit, „în concluzie”, v. și nota din Studiul clasic, 2, 1960, p. 361—364 *HAEC SVNT*, unde la p. 363 adăugăm: „precum s-a recunoscut mai demult, formule ca *haec sunt, tantum* etc., ca și conținutul lor filozofic nu erau decât reflexe ori transpuneri directe ale unei concepții antice grecești asupra vieții și morții, o concluzie frecventă în lumea elenistică: *TAYTA*, întâlnit izolat uneori și în inscripțiile latine (CIL, XII, 4 127), cu bibliografie și exemplificări mai ample despre „*tauta* eliptic”;

367 „tratatul” clasic de onomastică latină: W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, e bine citat la nr. 735, 737;

381 remarcabil *sigma geminal* în antroponime (*Asstr-*), 425, 780 (*Assklap-*), fenomen care nu lipsește nici în epigrafa latină; din Dacia vom menționa numai toponimul *Ranisstorum* (epitaful din Philippippi, Anni: p. 1969/70, 583), care nu este decât un compus daco-gețic *Ranisstorum*;

383, 534, 732, 921, 931 celebrul catalog al lui W. Amelung se cheamă *Die Sculpturen des Valtcanischen Museums*;

460 CIL, VI, 9 829 = IG, XIV, 1 525 apare suspectă ca text, cu toate că e dăluită în piatră; ea putea fi confecționată și scrisă pe piatră de arhitectul-falsarius P. Ligorio;

612 numele *Kolarbasts* este asianic (carian, lycian, pamphyl. ?);

648 forma numelui *Euemer* (Inscr. greacă), „...vel potius ut ipse crediderim ex latina lingua sumptum ubi ei *Euhemerus* et *Euhemer* (CIL, VI, 200, VII, 3; 17 329; 20 579 36; 186 etc.) reperiuntur”, ca formă neabreviată, deci la declinarea a III-a latină, apare și în Dacia „*Euhemer pro salute Antonini filii sui*” pe un relief votiv la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, 12, 1974, p. 588; din Roma se mai poate menționa un M. Aemilius Agathemer, nr. 310;

763 *Schwarzmeerküste*;

836 G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien* (Buda-pesta, 1965);

927 text grecesc cu „nomen gentile *Sammucius* (în forma fem. *Sammucia Marcia*) mihi inauditum; difficile comparandum cum nominibus Celticis *Sam-*, *Samm-* (cf. D. Ellis Evans, *Gaulish personal names*, Oxford, 1967, p. 252 sq.) quod nomen Celticum apud graeceloquentes graves praebet difficultates”; ar putea fi totuși citat din Dacia, la Alburnus-Roșia Montană un nume apropiat, de forma *SAMICVS*, CIL, III, 7 828 (lectură nu deplin sigură), care în acest mediu „montanistic” daco-roman pare a fi mai curind illyric decât celto-panonic.

De relevant, în sfârșit, două lipsuri ale *corpus*-ului epigrafic moretian: conținând numai inscripții lapidare (marmură, piatră), a omis materiale tegulare, ștampile, grafiti etc. în limba greacă, despre care nu face vreo mențiune, nu anunță dacă ele sînt prevăzute pentru viitor în vreun „fascicul”, dacă există și cam cite ar fi; nu are o listă de abrevieri bibliografice, care ar putea să pară inutilă pentru foarte mulți specialiști ai epigrafiei greco-romane; dar celor care nu prea sînt stăpîni pe un întreg sistem vast de „sigle”, nu le era de prisos un tabel explicativ pentru semnificația unor litere. Adoptarea unui sistem de abrevieri era profitabil nu numai pentru precizie și claritate, dar și pentru economia spațiului grafic și omogenitatea citatelor, evitînd repetarea de titluri ale cărților în forme variate generatoare de echivocuri (ca nr. 510, 573, 675 cartea turcului Firatli; 387, 531, 563 a finlandezului Kajanto; 527, 655 *corpus*-ul grecesc al lui G. Mihailov din Bulgaria etc.).

La indicele general, foarte bine organizat, cu precizie și migală, în opt capitole, numai la I. *Nomina et cognomina* ar fi de semnalat un mic neajuns : la *cognomina* lipsește precizarea că ele aparțin (uneori) la nume *gentilicia*, nu sînt singure (după sistemul grecesc ori „barbar”), ca de ex. la *Agathyrsos* (596) indicarea că este un *Iulios* — ; la *Artabasdes* (602) *Iulios* — ; *Bouris* (134) *Aurelios* — ; *Merobaudes* (128) *Flavios* —.

Un excelent și precis indicator de corespondențe cu publicațiile anterioare încheie acest magistral *corpus* ce rămîne un model pentru felul de prezentare a epigrafelor antice, descrierea și bibliografia, comentariul epigrafic-filologic, arheologic-istoric și social-economic, încadrarea materialului ilustrativ în pagină aproape de textul respectiv sau chiar integrat în acesta (nu după vechiul sistem — practicat încă de unii — cu planșe separate, „la urmă”, mai greu de găsit și de consultat, deci mult mai puțin practice pentru un instrument de lucru care nu este un album distractiv).

Utilitatea și frumusețea operei epigrafice morettiene constau nu numai în valoarea intrinsecă a materialului documentar elenic al Romei și în exegeza lui magistrală, dar și — cum s-a spus și poate fi repetat — în acea splendidă limbă latină ce constituie peste tot o lectură agreabilă, folositoare, calitățile pentru care cultivatorii antichității greco-romane rămîn recunoscători eminentului erudit și umanist roman.

ÉLÉMENTS THRACO-GÉTIQUES DANS LES INSCRIPTIONS GRECQUES DE ROME

(Deuxième partie)

(RÉSUMÉ)

Dans cette suite (et en même temps fin) de l'article avec le même titre (SCIVA, 27, 1976, 1, p. 35—44), on examine deux autres pièces glyptiques-épigraphiques de caractère thrace du magnifique *corpus* des « Inscriptiones Graecae Urbis Romae » de L. Moretti, fasc. II, pars prior, Rome, 1972, pars altera, 1973.

1. — *Relief du cavalier thrace* : I.G.U.R., N° 458 (= CIG, 6 388 = IG, XIV, 1 532 ; fig. 1, d'après le dessin de R. Fabretti, 1702), que l'éditeur romain de 1972 avait d'abord rapproché à une pièce quelque peu différente provenant de Smyrne (fig. 2), CIG, 3 325, dont elle serait une simple imitation ou bien même un faux ; mais la simple comparaison des deux icônes du cavalier (thrace) a montré à L.M. la différence essentielle et lui a suggéré la conclusion bien naturelle qu'il s'agit de deux reliefs : l'un de Rome (fig. 1), découvert par Fabretti, l'autre provenant de Smyrne (fig. 2) ; situation de fait qu'on peut vérifier par un simple examen sommaire des deux dessins des XVIIe et XVIIIe siècles.

2. — *Relief d'un très jeune cavalier thrace en marbre : l'enfant Venerianos, appelé « Theos Heros » (donc un mort héroisé, représenté en guise de cavalier thrace) : I.G.U.R., N° 848.*

En relevant, à la fin, quelques détails discordants et de petites lacunes dans la bibliographie du *corpus* épigraphique gréco-romain morettien, on souligne à nouveau la valeur et l'utilité exceptionnelle de cet ouvrage de vaste érudition et de doctrine humaniste.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Rome. Relief du cavalier thrace, à caractère funéraire, dédié par Glykon à son enfant défunt Euhemeros ; a) dessin d'après I.G.U.R. N° 458 ; b) transcription et lecture du texte.

Fig. 2. Smyrne. Relief du cavalier thrace présentant quelques analogies avec le relief précédent.

Fig. 3. Rome. Relief du cavalier thrace d'un enfant héroisé Venerianos ; a) dessin de la scène, b) transcription et lecture du texte funéraire.